

שלום לכולם.

בסיוור ראשון לעונת 2019-2020 יצאנו מגבולות הגליל המערבי כדי לפגוש את מוטי אביעם (ארכיאולוגיה) ואת אבי שמידע (בוטניקה) ביודפת. (שימו לב לא כתבתי תל יודפת. זה לא תל, אין כאן שכבות).

20.9.19 זה תאריך טוב לפריחת חצבים. וממש בניגוד לשנה שעברה הפעם הפתענו בהתייצבות יפה. כל כך שיתכן שהיו במקום יותר אנשים מחצבים. 49 איש – כבוד. ואכן השנה החצבים ממעטים לפרוח ברוב חלקי הארץ, ויותר מזה – רבים מהם קטומים ו/או מנוונים בחלק העליון של התפרחת.

אולי מספר המשתתפים קשור למתכון – התחלנו בשעה 07:00 בבוקר באופן חריג, וגילינו שזה מתאים להרבה אנשים.

בסיוור ערבבנו בין ארכיאולוגיה לבוטניקה, כאן נפריד ביניהם, כולל הרבה מידע על חצב.

התחלנו את הבוקר בצל עצי הלבנים, בהרמת כוסית לשנה החדשה ולעונה החדשה, כאמור ברוב עם. גם כיבוד הבאנו.

עצי לבנה – הנוף כאן הוא נוף אנטי-פסטורלי. נוף של לחץ מתמיד של רעיית עיזים. בולטים במיוחד הם עצי הלבנה והחצבים. הפרי של הלבנה הוא עסיסי ואינו אדום, הוא צהוב ונופל עם הבשלתו לקרקע. זוהי התאמה להפצה על ידי יונקים. הציפה מרה ולא רעילה. העיזים והכבשים מאד אוהבים את הפרי. הגרעין בעל זרע אחד והוא רעיל.

יודפת העתיקה – בעקבות סלילת הכביש למקום לפני 3 שנים, והכרזתו כגן לאומי, חזרו לחפור באתר אחרי הפסקה של כמעט 20 שנה. בשנות ה-90 נעשו כאן 7 עונות חפירה. חפירה מדעית ללא פיתוח האתר. יודפת לא נכנסה לרשימת אתרי המורשת בתחילה. כאשר הוכנסה זה הביא כסף שאיפשר שבילי גישה והנגשה. את השילוט עשו ב"סטודיו וואי" מיודפת. את העיצובים המתכתיים עשה שוקי זרח, נפח מיעד (שהיה איתנו בסיוור). השנה חזרו לחפור במשך 6 שבועות, תחת כנפי אוניברסיטת אוזן בשוויץ. הצוות – מוטי אביעם מנהל חפירה, קייט רפאל - בית הכנסת העתיק בכפר החדש הרומי – ביזנטי בגבעה הצפונית, אחיה כהן תבור – בית הפרסקאות ואיילת טאצ'ר.

התיאור של יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס) נכון (גם המספרים צריך להבדיל בין מספרים של הסיפור לבין המספרים שנועדו להאדיר את ניצחון הרומאים, לטובת הקורא הרומי). יש הוכחות מוצקות לנכונות התיאור של יוסף על 19 ישובים בגליל שעברו הכנה למרד. כך בגמלא, וכך בהר ניתאי שם חפר עוזי ליבנר. הממצא גם מאשר את התאריכים.

הרומאים ככתוב וגם לפי המצאי הענישו את יודפת שמרדה, הם הרסו אותה, שרפו אותה וטבחו בתושביה, וזאת כדי להראות לישובים האחרים שמרדו מה הוא עתידם.

בית הפרסקאות

באתר נחפר כבר בשנת 1997 בור. הממצא לא איפשר המשך חפירה מעבר לפינה אחת, כדי לשמר את הממצא. יש כאן שלט עם תמונה של הממצא. המקום כוסה. המבנה צמוד לחומה הצפונית, חומת המגן שנבנתה כהכנה למרד. 15 איש עבדו השנה במתחם המצומצם במשך 6 שבועות. יצאו מהמקום המון בצלים של חצבים והמון אבנים שהם שריד להרס שעשו הרומאים במקום. הסתבר שלא רק הקירות צבועים בפרסקו, גם הרצפה צבועה – פס שחור לאורך הקירות ודוגמא בצבעים אדום וכנראה גם צהוב. הרצפה לא נחפרה. כדי לחפור אותה ולשמר, צריך תהליך ארוך של חודשים, שאפשרי רק אם המקום יהיה מקורה. את השימור כאן עושה יהושע דריי (ישו). הקיר האחורי נשמר לגובה של 2.20 מטר. מסתבר שמעל לפרסקו יש טיח מכויר – סטוקו, עם דוגמת מעויינים. זהו ממצא ייחודי. פרסקו מהמאה

הראשונה כמו פה נמצא רק במקום אחד נוסף – על רצפת האורקסטרה בתיאטרון בקיסריה. מה עושה כאן בכפר גלילי הפאר הזה? ולמה? אלו שאלות שעדיין באוויר.

ממצאים - רגל של גבר – שוק וירך בלי כף הרגל. זהו ממצא שמלמד על הטבח שעשו כאן הרומאים, ואולי גם על פעילות של צבוע. נמצאו 3 ראשי חץ. גם במבנה הסמוך נמצאו כ- 40 ראשי חץ ואבנים של קטפולטות. המאחרות שבמטבעות שנמצאו על רצפות הבתים הן משנת 64.

נעשתה כאן בדיקה של הבתים הסמוכים. מצפון נמצא אולם אורך של 10x5 מטר עם סטוקו ואבני גזית. כרגע אין תשובה לשימוש של המבנה הזה.

אומדן דמוגרפי מעריך 5000 איש בעיר. יוספוס מתאר 40 אלף הרוגים – זה מספר שנועד להרשים, מספר פוליטי. אחד הענפים שעליו הסתמך הישוב הוא תעשיית צמר – נמצאו 300 משקולות נול והמום עצמות כבשים. נמצאו גם שקמים מפוחמים ובתי בד.

בבורות המים נמצאו עצמות אדם, שאינן מצביעות על כלכלה ותזונה לקויה.

קבר האחים

שטח העיר כ- 50 דונם. כאן נחפרו 3 בתי מגורים לדוגמא. כאן השיפוע מתון יותר. הבתים מושתתי סלע. האבן הגדולה שניצבת הייתה מזוזה של פתח. נמצאו כאן שברים של כלי חרס, סימני שריפה ובור מים. זהו בור עם כניסה מהצד. בתוך הבור נבנה קיר ומאחוריו אסופת עצמות אדם. חלק מהעצמות עם סימני אלימות קשים – פגיעה בגולגולת, עצמות אמה עם סימני הכאה של חרב, עצם לסת עם סימני חיתוך של חרב עד השיניים – כולם עדויות מוצקות לטבח. הירידה המסודרת לבור, בניית הקיר והקבורה המסודרת, כל אלו מראים על כך שהדבר נעשה כאשר הבור היה יבש, כלומר כבר לא היו גגות שאספו מים לבור, כלומר הרס מוחלט של הישוב וחזרה מאוחרת של יהודים כדי לקבור את שאריות הנטבחים.

בראש החפירה כאן, בבית העליון נמצאה אבן שבני צידיה סיתותים. האחד – מאוזוליאום (סמל של מוות בתקופה ההיא) ובצידה השני – סרטן ??? האבן נמצאת במוזיאון הכט. כאשר יקום כאן מרכז המבקרים תגיע האבן לתצוגה כאן.

אזור מגורים – בפינה הדרום מזרחית, מעל מערת בית הבד.

2 בורות מים ו- 2 מקוואות. המקוואות כאן בלי אוצר. הן מולאו במי גשם, ובסוף הקיץ מילאו אותן מבורות המים הצמודים. (הנפח 40 סאה – קצת פחות מחצי קוב).

בור המים בצד המערבי

הבית איננו, הוא נהרס עד היסוד. בכל הגבעה נמצאו 45 בורות על פני השטח (לפני חפירה). ליד הבור יש שוקת. זהו שימוש משני של הבדואים.

בית הכנסת !!

נמצא מצפון לחנייה על הגבעה הצפונית.

במשנה במסכת עירובין מוזכרת יודפת כיודפת הישנה המוקפת חומה. אם ישנה יודפת הישנה זה אומר שישנה גם יודפת החדשה. בשנת 1995 נעשה כאן בור חפירה לבדיקה. עד המאה הראשונה ישבה יודפת רק על הגבעה הישנה. מכיוון שיודפת נענשה ונהרסה, כשחזרו למקום בורות המים היו מלאות עם שאריות אדם, הם קברו את שאריות המתים ובנו ישוב חדש במקום אחר. על הגבעה הצפונית נבנה ישוב קטן של 15 דונם, ישוב שהיה קיים לאורך המשך התקופה הרומית ובתקופה הביזנטית.

המבנה עצמו עוד לא נחפר עד הסוף. עדיין אין אלמנטים ברורים של בית כנסת. אז למה זה בית כנסת? כי התחום הקרוב הוא יהודי וזה מבנה ציבורי שכיוונו הוא דרום – צפון. כל מה שנשאר זה להוכיח את

זה. המבנה גודלו 16.80x12 מטר. הציר צפון – דרום. במרכז הקיר הדרומי יש פתח כמו בכל בתי הכנסת שנחפרו בגליל ההררי. בכולם גם יש אבנים מעוטרות, המון רעפים חרס (בבתי מגורים לא היו רעפים). כאן הרצפה מטויחת וחסרת פסיפס. המטבעות הקדומים שנמצאו כאן הן מהמאה הרביעית. הישוב היה קיים עד המאה השמינית. בהמשך הוא נושב שוב במאה ה-12.

חצבים – מאות בצלים הוצאו בחפירה. הם נמסרו ברוחב לב לבאים, למטרת שתילה. הגדיל לעשות מאיר שלו שלקח שני טנדרים מלאים.

תודה לכל המוני משכימי הקום שהגיעו לפתיחה השנה.

תודה למוטי אביעם – כהרגלו מרתק, ברור, חד וקולח.

תודה לאבי שמידע שהדביק אותנו בחצבת. (פירוט ראו בהמשך).

אחיה כהן תבור מציג חלק ממצאי החפירה – שקל צורי, ראשי חץ ואבן של קטפולטה. צילם עופר צור.

חצבים

בכמה נקודות לאורך הדרך אבי שמידע דיבר על חצבים. עם תוספות דברים של גדעון סגלי, גד איש-עם ויראון שדה.. עוד תוספות מהמחקר " מי מכופף את ראשי החצבים", דברים של אמוץ דפני כולל שירה ומסורות ועוד.

אבי – יש לנו כ- 30 צמחי בצל שפורחים בלי עלים, פריחה סתוית. פריחת החצב רחוקה מהקרקע בגלל גובהו. הבצל ענק ורעיל. כל פרט פורח כשבועיים. איך הוא יודע מתי לפרוח? (אני משאיר את השאלה פתוחה, עד שלא יהיה מחקר שיראה בבירור את המפתחות לעיתוי הפריחה – גדעון סגלי).

במדרון המערבי שיש בו רסק אבנים, יש צפיפות גבוהה מאד של צבירי בצלים. כאמור השנה הפריחה מועטה. הצברים מראים על ריבוי וגטטיבי. זה אומר שלחצב יש שתי אסטרטגיות של ריבוי – מיני על ידי פריחה וגטטיבי. אבי ספר עד 27 בצלים בצביר. לטענתו בממוצע כל שנה פורחים 4 בצלים מתוך 17 בצביר !!!?

גד האיר שבבוקר לפני שהצוף זמין הדבורים מתנפלות על האבקה. גד בדק לאורך שנים פריחת חצבים ולרוב כל בצל פורח פעם בשנתיים.

יראון - הסברה שמסתובבת לגבי מיעוט פריחת החצבים השנה אומרת שזה קשור בהחלט לריבוי הגשמים שהיו בשנתיים האחרונות, דבר שכנראה גרם למנגנוני הצמיחה בחצב להשקיע יותר אנרגיות בגידול והתחלקות הבצלים מאשר בניצני הפריחה שהם תוצר של צמח החצב מהשנה הקודמת. החצב מתרבה בעיקר וגטטיבית ולא מזרעים ולכן שנה גשומה מאפשרת לו, כנראה, השקעת אנרגיה עודפת בגידול הבצל ולא בהצמחת עמוד הפריחה. מה שנשאר עדיין לא ברור הוא מדוע השנה רוב עמודי הפריחה שכן עלו וצמחו, יבשים בקצותיהם וברובם גם עקומים ומפותלים.

גד - סיכום מידע ותצפיות

החצבים, "מבשרי הסתיו", מתחילים לפרוח באוגוסט לאורך רכסי הכורכר שבין החוף לשפלה, בספטמבר עולים לאיזור ההר, ומסיימים באוקטובר לאורך בקעת הירדן.

החצב המצוי שייך לקבוצת הצמחים ההיסטרנטים. אלו הם גיאופיטים שפורחים אצלנו בסתיו ללא העלים, ומצמיחים עלים לקראת תום הפריחה או אחריה. קבוצת החצב (מיני חצב ובן-חצב, כדן קטן-פרחים ומיני שינן) נושאים פרחים מרוחקים מפני האדמה, שעושים פירות ומפזרים זרעים זמן קצר לאחר הפריחה. פרחי קבוצת הכרכום (מיני כרכום, סתונית, חלמונית ואחי-לויף) צמודים לקרקע, השחלה מתחת לפני הקרקע וההבשלה נדחית לסוף החורף.

החצב יוצא דופן בקבוצתו, ובכלל בקבוצת ההיסטרנטים, בכך שהצמח נושא פרחים רבים (מאות אחדות) ובכך שכל פרח פורח יום אחד בלבד. הפריחה מתחילה בדורי הפרחים שבתחתית הגבעול, ובכל יום "עולה" לקבוצת פרחים גבוהה יותר. מספר הפרחים הפתוחים ביום קטן בראשית ובסיום הפריחה של הצמח, פרחים אחדים בלבד, ומירבי בפריחת אמצע הגבעול, כ- 50 פרחים ליום. הפרחים נפתחים לפני הזריחה, פתוחים לאורך היום והערב ונסגרים בסביבות 23:00 בלילה. עוקצי הפרחים הפתוחים כמעט ניצבים לגבעול, בעוד שפקעי הפרחים שעדיין לא נפתחו צמודים לגבעול, וכך גם הפרחים שקמלו לאחר שפרחו בימים הקודמים. מעל לקבוצת הפרחים הפתוחים ניתן לראות את הפקעים שיפתחו ביום הבא, כשהם מתחילים להתרחק מהגבעול, וכך גם את הפרחים הקמולים של היום הקודם, שנמצאים מתחת לפרחים הפתוחים ועדיין לא נצמדו לגבעול.

פרח החצב הוא יומי-גנרליסטי. הוא נושא צוף ואבקה ומבוקר ע"י מגוון ניכר של מיני דבורים, זבובים, צרעות ופרפרים (וגם נמלים). עם פתיחת הפרחים בבוקר נושא הפרח טיפת צוף גדולה שריכוז הסוכר בה נמוך. כשעתיים לאחר הזריחה משחררים ששת האבקנים אבקה, ואז ניתן לראות שפע דבורים (ולא

רק דבורי דבש) אוספות אבקה, וכמעט שלא נוגעות בצוף. במהלך היום הצוף מתיבש חלקית, ריכוז הסוכר שבו עולה והפרחים מבוקרים ע"י מינים רבים של חרקים אוספי צוף.

בתקופת הפריחה של החצב יש מעט מאוד פריחה מתחרה, ולכן, למרות הפעילות הנמוכה של החרקים בתקופה זו, פרחי החצב זוכים במרבית הימים לשפע מבקרים. עם זאת, בסיום הפריחה של הצמח ניתן לזהות לאורך הגבעול ימים שבהם לא הייתה כל חנטה, או שחנטו פרחים בודדים בלבד. לעיתים זה המצב במרבית ימי הפריחה של הצמח, ולעיתים נושא עמוד הפריחה שפע של פירות. ההסבר ליעילות הנמוכה של האבקה והפריה בחצבים אינו ברור לי. יש לציין כי פרחים שפתוחים ליום אחד בלבד אופייניים לצמחים מרובי פרחים, שהתנאים להאבקתם טובים. פירות החצב מבשילים שבועיים-שלושה לאחר תום הפריחה. בכל פרי זרעים מרובים, שנזרקים לצדדים כאשר עמוד הפריחה מתנדנד, בגלל רוח או מגע. כלומר – הפצת הזרעים היא לסביבות צמח האם.

לחצב בצל רב-שנתי גדול מאוד, שמסוגל לספק, ללא עלים וללא גשם, את שפע המזון והמים הדרושים לעמוד הפריחה המסיבי, למאות הפרחים שהוא נושא ולהבשלת הזרעים. בצל שהוציא עמוד פריחה השנה לרוב לא יפרח בשנה-שנתיים העוקבות. הבצל מתחלק ווגטיביבית ויוצר סביבו מושבה צפופה של בצלי-בת. בהתאם לגודל המושבה היא מעלה בכל שנה מתוכה 1-4 עמודי פריחה, כשהבצלים במושבה מתחלפים בפריחה ובמנוחה.

עלי החצב גדולים ובשרניים. הם יוצאים מהקרקע לאחר תום הפריחה, כשאחרונים ללבלב הם הבצלים שפרחו בעונה זו. כל חלקי החצב רעילים, אבל הצבאים מצליחים לאכול את קצות העלים הצעירים, עם בקיעתם מהקרקע.

גדעון – אנחנו טועים בגישה שקשה לשרש על כך שהחצב פריחתו היא סתוויית. בניגוד לפרחים אחרים שפורחים רק בסתיו, פריחת החצב מלווה אותנו בארץ במשך חצי שנה (כמו רקפת). אוכלוסיות שונות פורחות בזמנים שונים בקרקעות שונות, בגבהים שונים וכו'. האוכלוסייה הראשונה שפורחת עושה זאת ליד יגור בסוף יוני או תחילת יולי. האוכלוסייה האחרונה לפרוח עושה זאת בדצמבר במדבר יהודה – עין גדי. יותר מזה. הפרח הזה שמו נובע מתקופת פריחתו המרכזית. השם הוא חיבור של שתי מילים: חצה + אב. כלומר פריחתו היא במחצית חודש אב, וזהו לא חודש סתווי.

ולסיכום אומר, שהגיע הזמן שהפרח הזה שכל כך בולט בארץ שלנו ייחקר יותר לעומק.

בשנת 2017 נערך מחקר בנגב לגבי התופעה החדשה של כיפוף וניווון החלק העליון של פריחת החצבים. המחקר גילה מין של עש שעושה זאת – Metachrotis Velox. השנה התופעה מאד רחבת היקף גם בצפון הארץ. אני מביא כאן חלק מסיכום המאמר:

סיכום

לפני שנת 2016 לא הייתה מוכרת בישראל פגיעת עש בחצבים. יש עדויות לתופעה זו ביוון, אך לא ניתן לקבוע בוודאות אם בישראל זו תופעה ישנה שהתגלתה רק לאחרונה, או שאלה יחסי גומלין חדשים בין החצב לבין העש. יש לתת את הדעת לכך שבסקר הראשוני באזור מצפה רמון נבדקו רק פרטים מהמין חצב מצוי, ונדרש להרחיב את הסקר על מנת לבחון אם גם החצב הגלוני נפגע מהעש.

ממצאי הסקר עולה כי צמחים פגועים מפתחים כמות פחותה של זרעים, ולעיתים צמחים אלה אף מתייבשים לגמרי ואינם מצליחים להגיע לשלב הפריחה. הפגיעה בכשירות הצמח נגרמת מאכילת הפרחים בידי הזחלים ומנבירת הזחלים בעמוד התפרחת, שפוגעת באספקת חומרי תשמורת לזרעים. כדי לבחון את הנזק יש להשוות צמחים פגועים לצמחים שלא נפגעו בכל האמור לכמות הזרעים, לגודלם ולתכולת חומרי התשמורת בהם, ולהתייחס לזרעים שנפגעו מאכילה באופן ישיר בהשוואה לזרעים בריאים.

עוד מדד לבחינת הפגיעה של העש הוא השפעתו על חיוניות הזרעים ועל יכולת הנביטה שלהם. ניסויי הנביטה של זרעים שנאספו מצמחים פגועים ומצמחים בריאים יכולים לתת תשובה לשאלה זו. נוסף על כך יש לבדוק בצמחים פגועים את השפעת העש על חיוניות הבצלים. ייתכן שהזחלים ניזונים מהבצל עצמו וגם מעלוות החצב המתפתחת לאחר סיום הפריחה, ולכן הם עלולים להזיק לחיוניות הבצל וליכולת אגירת הסוכרים בו, כמו גם לפריחתו בשנים הבאות.

היבט אחר שנדרש בו בירור מעמיק הוא הקשר בין מחזור החיים של העש לבין מחזור החיים של החצב. עד כה לא ידוע אם העש מתגלם בתוך עמוד התפרחת, או שהוא יוצא ממנו ומתגלם על הקרקע. לא ידוע אם העש נכנס לתרדמה כדי לשרוד כאשר עמוד התפרחת של החצב מיובש, ואם התשובה חיובית, באיזה שלב בגלגול הוא עושה זאת. אפשרות קיימת היא שהעש ניזון מפונדקאים אחרים במהלך תקופה זו, ועל כן הוא יכול להעמיד דורות אחדים בשנה.

מעקב אחר גלגול החיים של העש – בטבע ובמעבדה – יכול לענות על שאלות אלה.

היבט מעניין אחר הוא הקשר בין היקף התופעה לבין סוג המסלע ומשק המים. הסקר הקצר שערכנו בשנת 2017 העלה שמידת הפגיעה בקבוצות חצבים שנמצאו למרגלות משטחי סלע גדולים יחסית מתצורת חביון ואבנון, הייתה פחותה. סקר גאוגרפי רחב, שיטתי ומפורט יותר יוכל לאפשר לחוקרים לקבוע אם קבוצות החצבים הגדלות במשטר מים משופר, שמספק להן משטח סלע תורם נגר מסוג זה, מפתחות עמידות גבוהה יותר לחרק. זאת ועוד, גילוי התופעה אחרי השנים 2016 – 2017,

שנתיים של מיעוט גשמים בהר הנגב, מעלה את ההשערה שיש קשר בין מיעוט המים הזמינים לצמחים לבין עמידות נמוכה של החצבים לחרק. כדי להשיב על שאלה זו נדרש מעקב ארוך-טווח אחר הנזק בקבוצות חצבים שונות במרחב ואחר כמויות המשקעים השנתיות.

החצב נביא הגשם / אמוץ דפני

כאשר מעיינים בשובר הזיכרונות של החצב, מיד נגלים לעין שלושה מרכיבים השזורים זה בזה: החצב כחייל ממושמע של ממלכת חילוף העונות, החצב כנר זיכרון למתים וכזקיף הממונה על גבול החלקות.

כבר בגן הילדים דקלמנו "החצב פורח, הסתיו אורח והקיץ בורח." ולא תהיה זו משום ההגזמה להעניק לחצב את התואר "שרביט מלכות סוף הקיץ". פרופ' זיוה בן-פורת, שחקרה את הסתיו בשירה העברית, מצאה שכאשר נתבקשו ילדים ובני נוער לרשום במהירות את עשרת הדברים העולים בדעתם כאשר הם שומעים את המילה "סתיו" - זכה החצב במקום הראשון אצל ילדים ובמקום השלישי אצל בני 15 ומעלה. מסקנתה החד-משמעית היא "החצב נחרת אפוא בזיכרון, כקשור לסתיו" זאת למרות ש"רק ילדים החיים בסביבה כפרית או שהוריהם מרבים בנסיעות אל חיק הטבע, פוגשים בספטמבר בפועל בחצבים פורחים". (בן פורת 1991: 21). אולי אין בכך ממידת ההפרזה לכנות את החצב כ"סמל לאומי של הסתיו" לאור כיובו בבתי הספר בארץ בכל שיעורי הטבע.

התמדתו העיקשת של החצב לפרוח "דווקא" בעונה כפויית הטובה של שלהי הקיץ מתורגמת מהכורח אל הפועל בדברי יהודה עמיחי, אם כי נאמרו בהקשר אחר לחלוטין:

"כל קיץ התאמנו פרחים לפרח,

בתוך האדמה הסבלנית; וצברו כח."

(יהודה עמיחי / בלדה על השער הארוך והשער הקצר)

החצב כמו מודיע בהתרסה זקופה, שאי אפשר להתעלם ממנה כי הסתיו בשער, במסלול העונות של ארץ ישראל. מכאן הדרך אל בתי השיר קצרה ביותר.

כמה משוררים נדרשו לחצב כאות לחילוף העונות, כסמל לסופיותם של אירועים במחזור חיי הטבע והאדם מחד ולעיקשות והתחדשות בלתי צפויה מאידך, לאחר קיץ מתיש ושומם.

חילופי העונות באים לידי ביטוי אצל יהודה עמיחי:

"שוב חצב. אתה מביט בו

במבט חטוף, כאדם בשעונו

בלי שהתכוון לכך. יפים המקומות הקדושים

בהרי יהודה שעננים באים להם ממערב.

עננים כאלה הופכים אותך לנביא – יהיה גשם

לשעת נבואה קלה, בלי יסורים."

(יהודה עמיחי / סתיו בהרי יהודה).

כאן בא לידי ביטוי אופיו הבלתי מעורער של החצב כ"מבשר גשם" (כך מכונים כל הצמחים הפורחים בסוף הקיץ, ללא עלים, לפני הגשם הראשון) כדייקן פריחה, פריחתו של החצב היא כנבואה בטוחה המגשימה את עצמה – "יהיה גשם!"

שמותיו הערביים של החצב משקפים את האמונה העממית שפריחת החצב מנבאת את כמות הגשם הצפויה בשנה הקרובה, פריחה שופעת סימן לשנה ברוכה ואילו פריחה מצערה – אות לשנה שחונה. מכאן ניבוי שמותיו בערבית: "מבשר הגשם", "סימן השנה", מאזני השנה", "קנה הרטיבות" ו"אות השנה". האמת הבוטנית בדיוק הפוכה, פריחה שופעת של החצבים עדות לשנה ברוכה שכבר הייתה ופריחה זעומה זו גזירתה של הבצורת שקדמה לכך.

"הסביונים אמורים להשיב את האביב

הבוגנוילאה את הקיץ

הרתם את החרף

רק החצב זוכר את מועדיו בשולי הסתיו."

(נתן יהונתן / היקום הגדול הזה).

הסביונים כמו מכשירים את בוא האביב, הבוגנוילאה את הקיץ והרותם את החרף. כל הצמחים האלו הרי הם פועלים מכוח מחזור טבע חיצוני שאין עליו עוררין. רק לחצב העניק המשורר את כוח הזיכרון הפנימי לדייק בפריחותיו, מעין טקס החוזר על עצמו מידי שנה. זאת במקביל לדבר הנביא "גם חסידה בשמיים ידעה מועדיה ותר וסיס ועגור שמרו את עת באנה". (ירמיהו ח', ז').

ובהמשך אותו השיר:

"ורק הפרח שלו, מי ישיב ריחו

כמה שומם ומכאיב היקום

הגדול הזה

בלעדיו."

אנחנו מסוגלים להעביר את העונות גם בלי ציוני הזמן האחרים: הסביונים, הבוגנויליות והרתם - אך איננו יכולים בלעדי החצב המקל עלינו לשאת את שממת סוף הקיץ. על מחזוריותו של החצב כסמן עונות עמדה גם לאה גולדברג "שוב סתיו וענן וענג, שוב נרות החצב." (לאה גולדברג, ימי הסתיו האלה), כאן זו עובדת טבע ברורה ורגילה כשעונו של יהודה עמיחי.

שרביטי הפריחה של החצב כמוהם כנרות זיכרון:

"מה יפים אז נרות החצב

הדולקים וכבים עם השמש.

ותפילת הקברים הנצחית

עתיקה אך לא עצובה."

(נתן יהונתן / נרות החצב הלבנים).

"בכרם נשרו העלים,

בהרים פרח החצב.

אל תראוני שאני חולפת

נר שחור דולק בהרים.

בהרים הקבר נחצב..."

(לאה גולדברג / משירי שני סתוים)

"עֲכוּבִית הַגְּלָגֶל

מוֹלִיכָה סִדּוֹת

בֵּין קִיץ לְסִתּוֹ,

חָצֵב מוֹלֵךְ עֲקָשׁוֹ

בְּבִתֵּי הָעֵלְמִין

מְקוֹנֵן עַל מוֹת,

וְאֵלּוֹן קְדוֹשׁ

עֵתִיק יוֹמִין

אוֹגֵר חֲלוֹמוֹת.

(בין קיץ לסתיו / אמוץ דפני)

הערבים מרבים להעתיק חצבים לבתי קברות, החצב מכונה בערבית, בין היתר, בשמות "בסל אל-מייתין" כלומר "בצל המתים" ו"בסל אל מקברה" בצל בית הקברות. לפי דבריהם החצב, מעמיק השורשים, מעביר את תפילות הנפטרים אל השמים בעמודי הפריחה הלבנים. כשם שנהוג לגבי החצב, בכפר הערבי שותלים בבתי קברות פרחים לבנים (או בעלי צבע בהיר) נוספים כמו: אהל הגבישים, נרקיס מצוי, עירית גדולה, חבצלת החוף, חבצלת קטנת פרחים ואהל הגבישים.

הפרחים הלבנים באים להעיד על צדקת המת. כאשר נשאלו כפריים בגליל אודות המנהג לשתול פרחים לבנים על קברים, קבלנו את התשובות הבאות "הצבע הלבן הוא סימן שהאדם היה טהור ונקי", "הצבע הלבן אהוב על ידי אלוהים וימחק את חטאי הנפטר" ו "הפרחים הלבנים הם כמו הנשמה הטהורה של המתים". ממש כמילותיו של יורם בן מאיר "שרביט חצב, תימור טהר" (יורם בן מאיר / זקיפת חושים).

"בדמדומים הייתה הארץ

מפרקדת זמן-מה

בין החצבים וחבצלות-החוף,

כפות-רגליה החוליות

טובלות בים.

מהרהרת הייתה

בבני-האדם הבלתי מתחדשים

השוכבים לבדם בארונות העץ הקטנים

בתוכה

אחרי שההלוויות נגמרו

וכלם הלכו הביתה.

הפרחים הלבנים נעו רגע

באי-נוחות.

אחר ראתה אישה בגיל העמידה

רוכנת וחותכת באולר

חבצלת אחת מתוך החול.

טקסים, הרהרה,

במה שיכול היה להיות עצב,

אילו הייתה מסוגלת

לעצב;

אבל היא הייתה רק רחבת-ידיים מאד

מכסה חצבים וחבצלות-חוף

שיתכנסו עוד מעט פנימה

אל אפלת הבצלים השותקים בחשך

לא הרחק

מארונות העץ הקטנים.

היא זעה במה שיכול היה להיות צער

אבל היה רק נשימה חרישית לבנה

שחלפה בחצבים

ובחבצלות-החוף."

(יהודית כפרי / בדמדומים).

החצבים והחבצלות הם רב שנתיים ופורחים מדי שנה בעוד בני האדם בלתי מתחדשים. הפרחים יחזרו לאפלה הזמנית בבצל אך אפלת ארונות העץ הקטנים, מות הילדים, היא סופית. היופי עשוי להמתיק את המוות החזק אפילו מהאישה השכולה וכל נהימת לבה נשימה חרישית לבנה המתנחמת בחצבים ובחבצלות. תחילה היה שדה חבצלות וחצבים שלאור מות הילדים חשו אפילו הם, סמלי האבל, אי-נוחות. החבצלת הקטופה לשימה על הקבר היא חלופת העצב ונשימת האם מרעידה חצבים וחבצלות תמורת הצער.

ובחזרה לנתן יהונתן:

"היו שם קונכיות ריקות

שנהמו קינה של ים

ובית עלמין על הגבעות

ושניים שחלפו דומם

בין החצב הקברים והשקמה."

(שירים לאורך החוף / החול יזכור).

הד לזיכרון ולקמילה נמצא אצל אהרון זכאי:

"כנבל פרחי החצב, נבלו חלומותי;

ואף ליום אחד, אחד ויחיד בודד,

הה! לא זכו לחיות – פרחי ותקוותי.

הם אך צצו ונפלו, כנפל בידי שודד!

רוחות הסתיו הקמילו את תפרחותי

במשבן המשתולל, המתרוצץ..."

(אהרון זכאי / הד יתום).

פרחי החצב נפתחים באשמורת הלילה האחרונה וקמלים אחר הצהריים, כל מחזור החיים של הפרח אורך פחות מיממה. הדימוי שבשיר "רוחות הסתיו הקמילו את תפרחותי" הוא סמל למציאות הפנימית – החצב יבול תוך יום בין אם תהיה רוח אם לאו, כמחזור חייו מימים ימימה.

"מה נאמר, אם נאמר,

ולמי נספר,
על דמעות החצב
בשולי מתלול ההדור?
יעלה לפני חלוף העונה,
ויבוא ויזכיר
את חטאיה של עיר,
ויכף צמרתו לזכרה.
את אין-בכי בניה
ישלים בפרחיו.
מחילה ידובב בטרפיו.
למי נספר, את מי נעלה
עולה תמימה בחגיו?"

(ברוך עזגד / חצב)

החצב בפרחיו הלבנים כדמעות מלבין את חטאיהם של בני האדם שלא הספיקו לעשות זאת בעצמם.
(תכבסני ומשלג אלבין" תהלים נ"א, ט). דמעות עולה לפני חילוף העונות (וימי התשובה) להזכיר לבריות
את חטאיהם ולכפר בליבנו ("ויכף צמרתו לזכרה") את אשר לא תעשה העיר הוא יביא את המחילה.

כשם שרחל אמנו מבקשת רחמים "קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבקשת על בניה מאנה
להתנחם" (ירמיהו, ל"א, י"ד). כך, בדימוי מפתיע, את מקום ה"אין בכי" ישלים החצב ויביא את המחילה.

והחצב בדמעותיו, בכפיפת צמרתו ובטרפיו מביאי המחילה (העלים הגדולים והירוקים סמל
להתחדשות) יבשר את צמיחת השנה החדשה שלאחר הגשמים המתחילה מחזור חדש בחיי הצמח
ובמעגל חיינו. מכל השיר עולה אוירת סוף שנה וסיכומה: חילוף העונות, החטאים, הזיכרון, השלמת
הבכי והמחילה.

השיר מסתיים בתמיהה ומי זה שיקריב "עולה תמימה" שאין בה מתום ואין נהנים ממנה (עולה נשרפת
כולה ואיננה זבח שנותר ממנו לבני האדם) בחגיו של החצב, כאילו נשאלנו ומי מתפלל בעדו על כל אשר
הוא עושה למענינו והרי חגי תשרי הולכים וקרובים ויש לתת את הדין...

אבותינו נהגו לתחום את נחלות בני ישראל בשורות שורות של חצבים שהועתקו לצורך במיוחד.

"מאי חצבא, אמר רב יהודה אמר רב – שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ". (בבא בתרא, נו:ע"א).
החצבים מעמיקי השורש סימנו את הגבולות בחורף ובאביב בעלים הגדולים והבולטים ובקיץ בעזרת
עמודי הפריחה שומרי הגדר לבל תפרץ. הד לכך מוצאים אצל יצחק שלו:

"מנשק מצבות אהובות שמעבר לגבול

לאלות עתיקות שנופן מקדש אלם וזבול

לשורת חצבים לבנה בין יבול ליבול..."

(יצחק שלו / המשורר, המדינאי).

וכן גם אצל יורם בן מאיר:

"ירדתי מהר גילה אל

מקום גבעולי

חצבים שמו חוק בין

רחוב בית ג'אלה לבין גבולי

הדעת."

(יורם בן מאיר / *).

אצל עמירה הגני החצב כואב עבורנו את תמורות העונה.

"מן הקוצים כאצבעות שלוחות מגששות אל אחיזות לחות

בכאב חושק שניו, לאט עולים

החצבים כמו שבלולים על גבעולים

הנה הסתיו, כמעט עכשיו וכאן

אם תבקש יהיה לך סימן

קולך ניחר, עיניך נכאים.

אמצע הקיץ. אמצע החיים."

(עמירה הגני)

סוף הקיץ כלו קוצים יבשים כאצבעות מאיימות המחפשות אחיזה לחה משהוא חי. החצב מתיישר בפריחתו האטית בעונה קשה זו והפרחים כאותם שבלולים לבנים הנצמדים בעונה הזו לגבעולים יבשים ולגדרות. השבלולים הם בתרדמת קיץ והם עלו על הגבעולים להימלט מטורפיהם שעל פני הקרקע בעוד החצב עולה כסמל חיוניות. הסתיו מגיע והצופה מחפש סימן בקול ניחר ועיניים נכאות, החצב שהופיע באמצע הקיץ - סימן לא לסופיות אלא לאמצע החיים לתקווה עבורנו.

כך היה החצב לגבול בין עולם החיים לעולם המתים, בין עונת הכמישה לעונת הצמיחה ובין חלקותיהם של בני האדם בעולם הזה ובעולם הבא.

אין תוכם כברם / כתב: רפאל מלכא

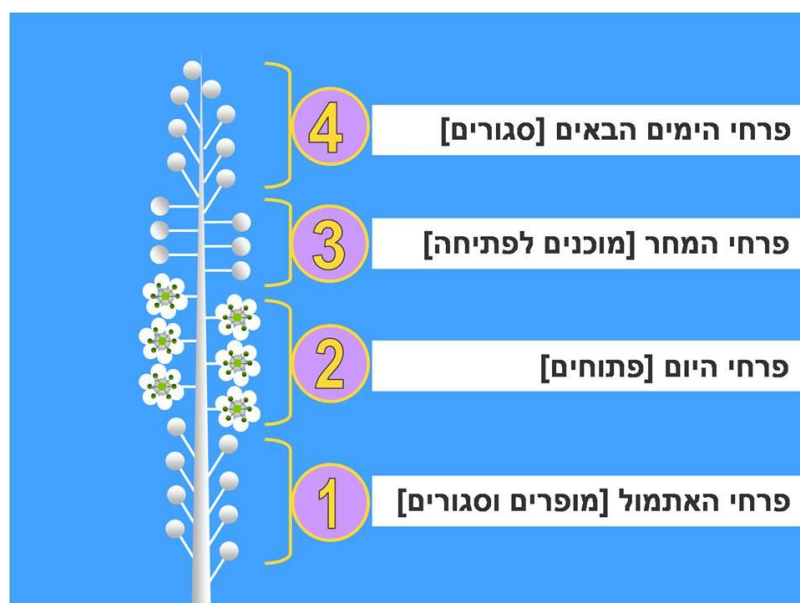
המילה הארמית 'חצבא' מכוונת בפי חז"ל לשני דברים: צמח החצב, וכד נפוח, שאף הוא נקרא כך ככל הנראה בשל דמיונו לבצל החצב. במסכת ברכות (ד, כח, ע"א) מצאנו כתוב: 'אותו היום סלקוהו לשומר הפתח, ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס, שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבור לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי (באותו היום נוספו כמה ספסלים) אמר רבי יוחנן פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן (חלקו בזה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן) חד אמר אתוספו ארבע מאה ספסלי וחד אמר שבע מאה ספסלי (אחד אמר נוספו ארבע מאות ספסלים, ואחד אמר שבע מאות ספסלים). הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל (חלשה דעתו של רבן גמליאל), אמר: דלמא (שמא) חס

ושלום מנעתי תורה מישראל? אחזו ליה בחלמיה חצבי חירי דמליין קטמא (הראו לו בחלומו חצבים '(לבנים מלאים פּיח). ולא היא, היא ליתובי דעתיה הוא דאחזו ליה (להשיב דעתו הראו לו הראו לו

רבן גמליאל היה קפדן, והעמיד שומר בפתח בית המדרש, כדי לסנן את הבאים בשעריו. תלמיד שאין תוכו כברו לא ייכנס. דעת חכמים לא הייתה נוחה מכך, ועמדו וסילקו את שומר הפתח, וכבר באותו יום נוספו תלמידים הרבה, עד כי היה צורך להביא לבית המדרש ספסלים רבים, עבור אותם תלמידים. ראה זאת רבן גמליאל וחלשה דעתו, שמא בקפדנותו מנע תורה מישראל. והנה בחלומו הראו לו חצבים לבנים מלאים פּיח, והמראה הזה השיב דעתו. כאן נשאלת השאלה מה הם אותם 'חצבי חירי דמליין קטמא'? ומדוע בעקבות המראה הזה שבה דעתו של רבן גמליאל? פירשו המפרשים כי מדובר בכדים לבנים מלאי פּיח, שבחיצוניותם הם לבנים, אך תוכם מלא בפּיח שחור. לכאורא, יש במראה הזה כדי להשיב דעתו, שהצדק עמו – אותם כדים לבנים, נאים בחיצוניותם אך שחורים בפנימיותם, ועל כן, אל לו להתרשם מריבוי התלמידים, שאין יודע מה בפנימיותם

בא ד"ר אפריים הראובני, מראשוני הבוטנאים בארצנו, ונתן פירוש אחר, מופלא בעיניי, לסיפור זה שבמסכת ברכות. לשיטתו אותם 'חצבי חירי דמליין קטמא' אינם אלא פרחי חצב לבנים, המלאים פּיח. ואכן, מי שעינו חדה בודאי הבחין בחצבים, שעלו שלא בזמנם. בעוד וברגיל פורחים החצבים החל מסוף חודש אב, הנה מוצאים אנו חצבים שפורחים מאוחר הרבה יותר, בחודש כסלו. מבט בוחן יגלה כי חצבים אלו מוזרים הם, ופרחיהם סגורים ואינם נפתחים כלל. מדובר בחצבים שהותקפו על פטריה דמויית פּיח שחור (פחמון) ששיבשה את לוח הזמנים של פריחתם, ומונעת מהצמח לפתוח פרחיו. במילים אחרות, פרחים אלו שלא יפתחו, לא יזכו להאבקתם, ולא יעשו פרי. לדעת הראובני מתאים יותר לומר כי אליהם התכוון הכתוב, מפני שכך המשל מכון הרבה יותר, שאם מדמים את התלמידים ש'אין תוכם כברם' לחצבים אלו, הרי אומרים גם שלא די שאין חיצוניותם כפנימיותם, אלא שאלו (התלמידים) כמותם חצבים לא יעשו פירות, דהיינו לא יהיו תלמידי חכמים הראויים לשמם. לדעתי הסברו של ד"ר הראובני קולע כל כך, עד כי ראוי הוא להיכנס אל בין הפירושים שבגמרא

נגה הראובני ז"ל, בנו של ד"ר אפריים הראובני, ומייסד מפעל 'נאות קדומים' – השמורה הלאומית לטבע הארץ במקורות ישראל' ליד בן שמן, מעיד כי מצא חצבים כאלו בכרמל, ונטל מהם לשתול בנאות קדומים. שנים רבות חיפשתי את החצבים החולים הללו, ולא מצאתי. עד שיום אחד, בטיילי סמוך לביתי בצפת, באחד מימי כסלו, הבחנתי כי בין עמודי החצב היבשים, שפיזרו כבר את זרעיהם השחורים, ישנם חצבים מוזרים הנראים ככל החצבים בפריחתם, אלא שכל פרחיהם סגורים. מבט קרוב יותר, וכמעט שצעקה נפלטה מפי – הרי אלו החצבים הלבנים מלאי הפּיח, שראה רבן גמליאל בחלומו.

ואחרון אחרון – דף מפני שנים, של תגובות מהאינטרנט, על הנושא של גשם והקשר לפריחת החצב.

חצב וגשם

• **זהבה שניאור**

- מישהו שמע/ יכול להוסיף לגבי הקשר בין גובה עמוד התפרחת של החצב לכמות הגשמים הצפויה באותה שנה
אהבתי · 9 שעות

• **Itamar Keidan**

רק תזכורת: עמוד הפריחה של החצב שייך למחזור הצמיחה של השנה החולפת, הוא בעצם מתעכב עד הקיץ ולא פורח בסמיכות לצמיחת העלים הירוקים, כמו גאופיטים אחרים. איך זה יכול להעיד על הגשם של העונה הקרבה? אם כבר, סביר יותר להניח שהוא מושפע מכמות הגשם, או יותר נכון, כמות הסוכרים, שהוא צבר בשנה החולפת

אהבתי · 8 שעות

• **Hila Bitterman**

"לא היה קיבוצניק שעבר ליד החצב ולא אמר "הו איזה חורף יהיה לנו
אני עם קיבוצניקים באים בימים למדתי לא להתווכח

אהבתי · 7 שעות

• **אמוץ דפני**

כבר תאופרסטוס, הבוטנאי היווני (287-371 לפנה"ס), העלה את הרעיון שיש קשר בין פריחת החצב לגידולי השנה הבאה. לפי מקור זה החצב פורח שלוש פעמים (הכוונה לשלושה עמודי פריחה היוצאים מאותו הבצל), העמוד הראשון מציין את העונה הראשונה של הזריעה, השני את אמצע העונה והשלישי את סוף העונה (בסתיו ובתחילת החורף), כך בהתאם להתרחשות פריחות לו, כך יופיעו הגידולים. לפי פירושם של אפרים וחנה הראובני. תאופרסטוס ממשיך ומפרט, כי שלוש הפרחות לחצב וכל אחת מהן היא סימן לאחת מתקופות השנה: הראשונה לזריעת החורף, השנייה לזריעת האביב והשלישית ליבול הקיץ". חוקרים אלו שמעו "במקומות בודדים בהרי אפרים" שהערבים מחלקים את תפרחת החצב לשניים. אם יפריח יפה חלקה התחתון סימן יפה לתבואות החוף ואם חלקה העליון יצליח – אות הוא לברכה לתבואות הקיץ". אצל הערבים, ברחבי הארץ, נהוג לנבא את כמות הגשם העתידית על פי עוצמת הפריחה של החצב - אם הפריחה שופעת סימן הוא לשנה טובה ואם הפריחה עלובה אות הוא לשנה גרועה

על ההפרדה בין עלי החצב לפריחתו עמד כבר פליניוס חוקר הטבע הרומאי (23-79 לספירה) שקבע "הבן לפני האב" כלומר הפרחים מופיעים לפני העלים. הראובנים מעירים שלפי הערבים "הבן הזה נולד אחרי מות אמו" או "הוא לא ראה את אימו". האמת הבוטנית היא שעמוד הפריחה של החצב מציין את סיום מחזור החיים של העלים שהופיעו בעונה הקודמת ועלים אלו הם ה"אב" או ה"אם" שפרנסו את הבצל לפני הופעת ה"בן" הוא עמוד הפריחה. מכאן הקשר בין כמות חומרי התשמורת בבצל לבין שפע הפריחה הניזון ממלאי זה שנצבר קודם לעונת הפריחה. בשנה טובה אוגר הבצל חומרי תשמורת רבים וכתוצאה מכך צפויה פריחה שופעת, בשנה גרועה תהיה אגירה מועטת של חומרי תשמורת והתוצאה היא הפריחה עלובה. מכאן שאין תפרחת החצב מהווה תחזית לשנת הגשמים אלא עדות לכמות הגשמים בעונה הקודמת. לאחר רצף של שנים קשות, יש ולא תופיע פריחה בכלל

6 אהבתי · 7 שעות

• **אהוד פסט**

אם אפשר להוסיף, יתכן שלאחר שנה דלה במשקעים תופיע פריחה מוקדמת יחסית של חצבים כתגובה למחסור. בכלל, בצמחים, תנאי עקה גורמים להקדמת השלב המיני של חיי הצמח. לתופעה זו יש סיבות אבולוציוניות טובות והיא משקפת מנגנון שמווסת חלוקת אנרגיה מתאימה לתנאי הסביבה. אגב, מנגנון זה משמש גם בפרקטיקה החקלאית בגידולים שונים כדי להגדיל יבולים או לשלוט במועדם

3 אהבתי · 7 שעות